

Постиндустриалното общество: от теория към реализация

Кристина Стоянова

Abstract - The report "Post-industrial society: from theory to reality" traces the emergence of new social and economic relations in the mid-20th century, when the transition from an industrial to a post-industrial society began. Services and the information sector became more important than heavy industry; science, innovation, and high technology were leading factors for growth; the role of education and skilled labor increased, and manufacturing became increasingly automated. This transformation changed the way society lived, both personally and professionally. American sociologist Daniel Bell was the first to call these fundamental changes "post-industrial society." After him, scholars such as Alvin Toffler and Peter Drucker expanded on this concept, with the former emphasizing the accelerated pace of change and the latter emphasizing knowledge as a key resource. The concepts of these three scholars provide a historical perspective on the development of post-industrial society and a basis for comparing the extent to which they have been realized over time.

Keywords — post-industrial society, information society, information technologies, globalization, social changes, innovations and technologies.

I. ВЪВЕДЕНИЕ

Терминът „постиндустриалното общество“ се появява в Съединените щати през 50-те години на XX век, когато става ясно, че американската икономика има редица различия в сравнение с времето отпреди Голямата депресия (1929 – 1933). Това не е класическият капитализъм от края на XIX век. Машините, използвани в производството, стават все по-сложни, което създава необходимост от квалифицирани специалисти. Нараства значението на научните знания и стойността на труда. Средната класа се увеличава. Услугите постепенно започват да надделяват над индустрията и селското стопанство като дял от БВП и се превръщат във водещ икономически сектор. Научната и технологичната революция се трансформират в продуктивна сила, която се превръща в основен фактор за развитието на обществото.

Целта на този доклад е да представи проблема, като ни запознае с историческия контекст - от индустриално към постиндустриално общество чрез концепциите на Даниел Бел, Алвин Тофлър и Питър Дракър, както и реализацията им в наши дни. Използваните методи са подбор на литературни източници, анализ на литературни източници и критично-аналитичен метод.

II. ДАНИЕЛ БЕЛ И КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ПОСТИНДУСТРИАЛНОТО ОБЩЕСТВО

Известният американски социолог и професор в Харвардския и Колумбийския университет Даниел Бел (1919 – 2011) формулира своята концепция за постиндустриалното общество в публикуваната през 1973 г. книга „The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting“ („Настъпването на постиндустриалното общество: Опит за социално предвиждане“). Според него в постиндустриалното общество икономическата тежест се измества от индустриалното производство към сектора на услугите (образование, здравеопазване, финанси, консултации, наука и технологии).

Науката и изследователската дейност започват да определят икономическия растеж, формира се социална група от професионалисти и технократи. Това е новата водеща социална прослойка, съставена от учени, инженери, експерти и професионалисти, които вземат решения въз основа на специализирано знание. Докато в индустриалната епоха водещи са били практическите умения и опитът, в постиндустриалната теоретичното знание става основа за иновации, източник на нови технологии и обществени решения.

Според Бел „постиндустриалното общество е общество, в което услугите, знанието и науката изместват индустрията и материалното производство като основа на икономиката и социалния ред в социалните науки“ (Bell, 1973: 16).

Основен акцент в индустриалното общество е производството на стоки, а в постиндустриалното стойността се формира от услуги. Ключов ресурс за индустриалното общество са суровините, енергията и машините, докато при постиндустриалното общество основният ресурс са знанието и информацията. Източник на иновации в индустриалното общество са практическото опит и изобретенията, докато в постиндустриалното общество са теоретичното знание и научните изследвания. Водеща социална група в индустриалното общество са притежателите на материални ресурси и средства за производство. В постиндустриалното общество са технократите, експертите и професионалистите.

Организацията на труда в индустриалното общество е фокусирана върху масовото производство и фабричната система, докато в постиндустриалното общество - върху създаването на нематериални ценности чрез знание и информация.

Бел въвежда идеята за „технократичен елит“ – група от експерти и учени, които ръководят обществото чрез научни методи, прогнози и анализи. Тяхната експертиза става по-важна от традиционните политически идеологии. Бел смята, че постиндустриалното общество ще използва моделиране, прогнозиране и системен анализ, за да управлява социалните и икономическите процеси.

Според Бел в постиндустриалното общество традиционните форми на власт, които са основани на собствеността върху капитал или на политическо влияние, постепенно ще отстъпят на нов тип управление. Решаваща роля започват да играят експертите, учените и специалистите, които разполагат със знания в области като икономика, технологии, информатика, медицина и управление. Тези хора формират това, което Бел нарича „технократичен елит“, чиято сила идва не от притежаването на фабрики или пари, а от способността да взимат решения. Бел вярва, че този елит ще има ключово значение за справянето със сложността на съвременния свят - от научно-технически прогрес до социални проблеми и глобални кризи. Властта вече не е толкова въпрос на политическа идеология, а на компетентност, анализ и рационални решения.

III. Алвин Тофлър: ТРЕТАТА ВЪЛНА ИДВА С ШОК ОТ БЪДЕЩЕТО

Концепцията за постиндустриалното общество на Даниел Бел кореспондира с идеите на друг много важен изследовател – американския писател и футурист Алвин Тофлър (1928 – 2016). Той описва обществените промени с термините „третата вълна“ и „информационно общество“. Тофлър използва метафората на „вълните“, за да опише фазите в развитието на човешката цивилизация. Първата вълна е аграрното общество, Втората вълна - индустриалното общество, Третата вълна - информационното общество. Тофлър се фокусира върху културните и психологическите промени, които съпътстват тези трансформации, като например "шок от бъдещето" (future shock).

Според него прекомерното количество информация и ускорените промени водят до психологическо претоварване и дезориентация, което е отличителен белег на съвременното общество: „The continued acceleration of change, the sheer quantity of information, and the superabundance of choices we are forced to make lead to a condition

we call future shock. This is not merely stress, but something deeper: a shattering disorientation. It hits people who try to cope with too much change in too short a time. We are constantly deluged with new data, new technologies, and new social norms, and our minds cannot process it all. The result is a malady that manifests itself in confusion, anxiety, and a sense of helplessness.“ (Toffler, 1970: 32-33).

Тофлър твърди, че проблемът не е самата промяна, а нейното темпо. Според него, когато иновациите, социалните трансформации и културните нововъведения се случват прекалено бързо, човекът губи стабилната си основа за ориентация.

Дори преди ерата на интернет Тофлър забелязва феномена на информационното претоварване, който се изразява в твърде много данни, които не можем да обработим ефективно. Това води до объркване и неспособност да различим важното от несъщественото. Съвременният човек е изправен пред постоянно увеличаващи се възможности в работата, в личния живот, в потреблението. Парадоксално, вместо свобода, това често поражда тревожност, несигурност и чувство за изгубеност, тъй като създава необходимост от правене на избори с голям интензитет. Тофлър подчертава, че шокът от бъдещето не се отнася единствено до стрес или умора, а до по-дълбоко разстройство на ориентацията, което се изразява в загуба на смисъл, на предвидимост и на ясни ориентири за бъдещето. В използвания по-горе цитат той предупреждава, че ако не развием нови механизми за адаптация, например умения за учене през целия живот, критично мислене и устойчивост, обществото ни ще изпитва все по-сериозни кризи на идентичността и психичното здраве.

Днес технологичните цикли се сменят за месеци, а не за десетилетия. Появата на изкуствен интелект, блокчейн, метавселени, нови социални платформи се случва изключително интензивно. Днешният дигитален свят е живо доказателство за „Future Shock“. Тофлър сякаш е предвидил ефекта от социалните мрежи и AI върху психиката ни. Решението според него не е да спрем прогреса, а да развием култура на адаптация, както и умения за филтриране на информация, осъзнат избор и психическа устойчивост.

В „Смяната на властта“ Тофлър пише, че в постиндустриалното общество знанието не е само още един ресурс, наред с труда, капитала и земята, а че е централният ресурс. Знанието е основата на властта. Тези, които притежават и контролират знанието и информацията, ще определят посоката на промяната. Те ще диктуват бъдещето: „In Third Wave civilization, knowledge is not merely another resource, alongside labor, capital, and land—it is the central resource. It is the basis of power. Those who

possess and control knowledge and information will determine the direction of change. They will dictate the future” (Toffler, 1990: 17). Тофлър поставя знанието не като „четвърти ресурс“, а като централния ресурс в постиндустриалното общество. Като вземем за пример историческото развитие на ресурсите, в аграрното общество основният ресурс е земята, която контролира и храната, и богатството. В индустриалното общество ресурсът е капиталът под формата на фабрики, машини, пари, комбиниран с труд. В постиндустриалното общество решаващо става знанието под формата на наука, технологии, организационни модели и достъп до информация. Знанието не е допълнение към труда на капитала, а нещо по-фундаментално, чрез което се създават нови технологии. С помощта на знанието могат да се създават нови финансови модели, които да трансформират капитала. Чрез знание може да се оптимизира използването на земята и природните ресурси. С помощта на знанието се управляват останалите ресурси. Властта няма да е в ръцете на тези, които имат армия или капитал, а на тези, които могат да събират, обработват и използват информация. Това предполага възхода на технологичните компании, геополитическите битки за контрол върху данни и технологии, както и стойността на образованието, науката и иновациите.

Виждаме как в наши дни AI и Big Data, тези, които притежават алгоритмите и данните, формират нова форма на власт. Например: Open AI, Google, Microsoft, китайските компании. Реализацията на описаното от Тофлър се доказва и чрез информационната война, която се проявява като дезинформация, кибератаки, контрол върху интернет инфраструктурата и като инструмент на властта.

IV. ЗА ПИТЪР ДРАКЪР ЗНАНИЕТО Е ЕДИНСТВЕНИЯТ СМИСЛЕН РЕСУРС

През 2006 г. британският математик и предприемач Клайв Хъмби първоначално използва израза „Data is the new oil“ на конференция на Association of National Advertisers, за да илюстрира как данните, подобно на нефта, имат стойност само ако бъдат „рафинирани“ чрез анализ и обработка. Хъмби, който е работил върху системи за анализ на потребителски данни, има предвид, че суровите данни сами по себе си не са много ценни, но ценността им идва от анализа, интерпретацията и прилагането им. Изразът се превръща в клише за дигиталната икономика по-късно.

За разлика от Алвин Тофлър, който се фокусира върху цивилизационните вълни, американският специалист по теория на управлението и бизнес мениджмънта Питър Дракър (1909 – 2005) разглежда прехода към постиндустриалното

общество главно през призмата на „обществото на знанието“ и „служителя на знанието“. Според него знанието в посткапиталистическото общество е единственият смислен ресурс. Традиционните ресурси на икономиката, като земя, труд и капитал, не са изчезнали, но без знание те остават просто суровини. Знанието е това, което ги прави продуктивни. Властта се измества от тези, които контролират капитала или физическите ресурси, към тези, които контролират знанието: „In every society we know of that has been a substantial social group, knowledge has been a resource. But in the post-capitalist society, it is the only meaningful resource. The traditional resources of the economist—land, labor, and capital—have not disappeared, but they have become dependent. Without knowledge, they are mere raw materials. Knowledge is what makes them productive. Power shifts from those who control capital or physical resources to those who control knowledge. Knowledge, not capital, becomes the true basis of power and wealth in this new society.” (Drucker, 1993: 45-46). Според Дракър в постиндустриалното общество най-важният нов социален клас е този на „работниците на знанието“, които заменят работниците от фабриките като основна производителна сила. Дракър предвижда, че в бъдеще обществото на идеята за една-единствена професия за цял живот ще изчезне, а работниците ще трябва да се преквалифицират многократно.

V. КРИТИКИ КЪМ ТЕОРИЯТА. ПОДЦЕНЕНАТА РОЛЯ НА КАПИТАЛА

Концепцията за „общество на знанието“ представено от меритократичен професионален елит, която присъства в теорията и на тримата изследователи Бел, Тофлър и Дракър, среща социалната критика, че промените няма да бъдат еднакво благосклонни към всички и неравенствата не само няма да намалееят, а могат и да се увеличат.

Друга забележка към така описания преход от индустриално към постиндустриално (информационно) общество е представянето на промените като еднопосочен, линеен и почти неизбежен процес. Според критиката социалните и икономическите процеси често са несигурни, хаотични и обратими, а невинаги следват в идеален ред. В развиващите се държави индустриализацията и технологичният напредък не следват същия модел като в Европа и САЩ, а много страни съчетават индустриални и постиндустриални характеристики. Поставянето на основен акцент върху знанието и технологиите като двигатели на промяната не отчита социалните и политическите фактори, които също играят ключова роля, и промените в обществото не могат да бъдат сведени само до технологичен напредък.

Обобщено може да се каже, че Тофлър и Дракър, а отчасти и Бел, подценяват ролята на капитала или по-точно на симбиозата между капитала и информацията. Съвременното технологично общество е доминирано от неголям брой свръхкорпорации. Тяхното икономическо могъщество е базирано изцяло върху цифрови активи, тоест върху информация, задвижвани от иновации, породени вследствие на специализирано знание. Но тези процеси водят до още по-голяма концентрация на капитал и монопол над информационните потоци и дигиталните услуги. Това води до изземване на стойност от останалите сектори на икономиката, които съществуват повече или по-малко в условията на конкуренция.

Постиндустриалното общество, в което живеем в момента, притежава белезите на това, което гръцкият икономист Янис Варуфакис нарича „технофеодализъм“. Той определя тази фаза като край на капитализма, при който печалбата се замества от „цифрова рента“, а „облачният капитал“ подкопава позициите на физическите активи. В известен смисъл това е сбъждане на основната прогноза за постиндустриалното общество, но структурните последици за икономиката са нещо ново, което тепърва предстои да бъде осмислено.

VI. РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯТА – ПРИЧИНИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Друга важна тенденция в последното десетилетие са усилията за връщане на производствата обратно в развитите държави – т. нар. „реиндустриализация“. Фактори, които катализират подобни процеси, са уязвимостите на глобалните вериги за производство в условията на пандемията от COVID-19, войната в Украйна, покачващото се напрежение между САЩ и неговите икономически партньори в резултат на трайни дефицити в търговския баланс. Друга група фактори са политическите напрежения, свързани с дългосрочната загуба на работни места в производствения сектор и очакванията, че реиндустриализацията може да съдейства за развитието на икономически изостанали региони и да допринесе за укрепване на средната класа.

След първата голяма вълна на глобализация, продължила няколко десетилетия, днес сме свидетели на завой в обратната посока. Все повече са примерите за опити за връщане на промишлените производства в развитите държави. Европейският съюз стартира програми за автономност на веригите в производства като фармацевтика, енергетика и микроелектроника „Индустрия 5.0“. САЩ приемат Закон за чиповете и науката (CHIPS and Science Act 2022), за да

насърчат местното производство на полупроводници. Китай възприема стратегията Made in China 2025, с която се стреми към производствена самодостатъчност във високотехнологичната индустрия. Когато се говори за връщане на промишлеността, не става дума за възраждане на масовото индустриално производство, а за изграждане на технологични и автоматизирани мощности, с висока добавена стойност, които ще предлагат по-малко, но по-качествени работни места. Това води до намаляване на необходимостта от евтин труд, водеща причина за изнасянето на индустриите в по-слабо развити държави. Наред с това обновеното фабрично производство има възможността да използва предимствата от близостта до центровете за иновации и основните си пазари. Като бъдещ сценарий на развитие вероятно ще се утвърди тенденцията за концентриране на високотехнологични и стратегически производства в развитите държави, а по-малко технологичните ще бъдат изведени в страните с по-ниски разходи и по-непретенциозни екологични стандарти. Глобализацията ще отстъпи място на регионализацията, като около ЕС, САЩ, Китай ще се формират големи икономически блокове, които ще бъдат по-самодостатъчни и автономни.

VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Опитите за връщане на индустриалното производство в развитите държави не означават отказ от постиндустриалната епоха, а нейно допълване и корекция. Тези процеси оформят и потвърждават представата на учени като Даниел Бел, Алвин Тофлър, Питър Дракър и други за общественото развитие, ролята на знанието и прогреса, новите индустрии, цифровата икономика. Всичко това не само не опровергава, а потвърждава концепцията за постиндустриалното общество. Допълнена с развитието на новите реалности, тя остава фундаментална за разбирането на днешния свят.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Варуфакис, Я., 2024, „Технофеодализъм“, изд. „Изток-запад“.
- [2] Bell, D., 1973, *The Coming of Post-industrial Society*.
- [3] Bell, D., 1976, *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books.
- [4] Drucker, P., 1963, *The Age of Discontinuity*, Harper and Row.
- [5] Drucker, P., 1993, *Post-Capitalist Society*, Harper Collins.
- [6] Pisano, G. P., 2012, *Producing Prosperity: Why America Needs a Manufacturing Renaissance*. Harvard Business Review Press.
- [7] Rodrik, D., 2018, *New Technologies, Global Value Chains, and Developing Economies*. NBER Working Paper.
- [8] Toffler, A., 1970, *The Third Wave*.
- [9] Toffler, A., 1970, *Future Shock*, Random House.
- [10] Toffler, A., 1990, *Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. Bantam Books, 17.
- [11] CHIPS and Science Act, 2022.